

„ATYÁM MEGKÍVÁNTA A PONTOSSÁGOT”

Ember és idő viszonya a történelemben (Századok könyvek 1.)

Szerk. Fónagy Zoltán

Magyar Történelmi Társulat, Bp. 2016. 240 oldal

A Magyar Történelmi Társulat a 2015-ös közgyűlésén témájaként az időhöz való viszony történetét választotta. Az ülés adta az ötletet a *Századok könyvek* indító kötetének témaválasztásához, melyben a szerkesztő ehhez kapcsolódóan az elmúlt időszakban megjelent tanulmányokat gyűjtötte egybe, amit Szentpétery Imre 1923-ban megjelentetett *Kronológia* című munkájának részteleivel egészített ki.

Mi indokolja egy olyan kötet kiadását, melynek írásai (egy kivétellel) mintegy 15-25 évvel ezelőtt már megjelentek, nem beszélve a Szentpétery-kronológiáról? Mik voltak a válogatás szempontjai? A szerkesztői szándék e tekintetben nem került pontos megfogalmazásra – „az időhöz való viszony magyarországi történetével foglalkozó más (?) tanulmányok” megjelenítése –, ezért arra a beavagolt írásművek tartalma alapján következtethetünk (kiemelés a recenziótól).

Gyáni Gábor *A történet ideje – a történész ideje* című, a kötet bevezetőjeként is értelmezhető esszéjében a kérdést elsősorban történelemfilozófiai látószögből közelíti meg, kiindulópontként a kronológiailag tagolt időskálán nyugvó keresztény időszámítás történelmi idejének attribútumait veszi számba (homogén, univerzális, üres és mély). Kifejti: a történelmi időfogalommal először a 19. századi historizmus foglalkozott, legfőbb jellemzőjeként a linearitást határozta meg, ami keretet adott az ok-okozati összefüggések és következmények taglalásának, s a retrospektív távlat nyújtotta biztonságos pozícióból tárgyalta a múlt eseményeit. Ám ez a látásmód nem tette lehetővé, hogy a történelem korabeli szereplőinek észleléseit, tudását a historikus elbeszélje. A két időperspektíva egymással ellentétes voltára az analitikus történelemfilozófia képviselői hívták föl a figyelmet. A strukturalisták voltak azok, akik a homogén történelmi idő fogalma helyett a történelmi idő hármasságát fogalmazták meg. Megállapították: a homogenitás elhagyása a történetiség fogalmát azonnal relativizálja, a kronológiailag meghatározott lineáris idő elvetendő – történetírói fogalomként. Ehelyett szakaszos, azaz a hosszabb időkeretek között folytatott kutatás hozhat eredményt. Gyáni Gábor a továbbiakban az emberi időtudat saját történetiségének kérdését járja körül, az időérzékelés jelenségét, az idő folyásának számon tartását: az emberi időtudatot. A múltban élő emberek időtudatának kérdésére koncentrálnak, leszögezve: másként érzékelték az időt a középkori emberek, mint a modern korban. Fejtegetéseit a történelmi elbeszélés saját ideje és a történelmi látásmód különidejűségének kérdésével zárja. Ennek elhagyhatatlan eleme a kronológiai korrektség. A hagyományos történelmi elbeszélésekben, ami a leginkább eseménytörténelmi elbeszélések jelent, a történész „személytelen narrátor” szerepében lép föl, aki tudatosan függetleníti magát az elbeszélte eseményektől. Azonban ha a pusztán elbeszélésen túllép, elemezni és értékelni is kívánja az eseményeket, azonnal ki kell lépnie a személytelen narratívából, s

készítést érez a jelen idő történetírói használatára. Gyáni Gábor fejtegetéseiből leszűrhetjük a tanulságot: mindezen eszközök tudatos, igényes alkalmazása a történész szakmai felkészültségét mutatja meg.

A kötet következő írása Csukovits Enikőnek a *Történelmi Szemlé*ben megjelent, máig meg nem haladott, átdolgozott tanulmánya a magyarországi középkori órahasználatról, az időmérési eszközök technikai fejlődéséről. A középkori vízi-, gyertya-, napórák, az olajlámpások csodálatos tárgyi világába, a kerek órák felfedezésének homályos időszakába, majd a mechanikus órák, közöttük is az Itáliából elterjedő nyilvános ütőórák sorába enged bepillantást tudomány- és technikatörténeti, egyben művelődéstörténeti tanulmányának bevezetőjében. A magyarországi közép- és kora újkori órahasználat feltárását korábban nem hasznosított forrásbázis alapján mutatja be. (Itt jegyzem meg, hogy a 16. századi céhes iratok feltárása a jövőben még tágíthatja a forrásbázist.) A szélesebb körű órahasználatot a 15. század második felében keletkezett források dokumentálják. Az írás a mechanikus órák megjelenésének következtében bekövetkező mentalitás megváltozásának kifejtésével zárul. A napi idő mérésének elterjedése a korábbi, évszakokhoz köthető, változó hosszúságú kánoni órák használatánál időszakához képest alapvetően megváltoztatta a 15. században az ember időszemléletét Európában. Ugyanakkor a fennmaradó okleveles anyag a pontos dátumok meghatározása terén nagyon egyenetlen képet mutat. Egészen a 16. század első harmadáig támasztható alá forrásokkal a kétféle időmérés egymás melletti alkalmazása.

Indokolt a kötetben szerepeltetni Tóth István György 1993-ban megjelent, napjainkig „időtálló” tanulmányát (*Harangkongás és órakettyegés. A parasztok és kismesek időfogalma a 17–18. században*), az *Óra, szablya, nyoszolya* című kiváló kötetéből. Tóth István György a bírósági jegyzőkönyveket használta forrásbázisként, és a korabeli mentalitás időtudathoz köthető legfontosabb jellemzőit tárta föl. Például a következő kérdéseket tárgyalta: hány éves kortól számított valaki öregnek? Hiszen a kora újkorban nem fiatalították, hanem öregítettek magukat a saját korukat csak becsülni tudók, akik nem egy esetben bibliai kort szántak maguknak. A paraszti, kismesesi időfogalomban a réginek mondott események nem konkrét évszámokhoz, hanem valamilyen emlékezetes eseményhez kötődtek – az emlékezetet alapuló viszonyrendszer alapján határozták meg a kor emberei egy-egy esemény időpontját. Tóth István György megállapítja: a korabeli paraszti, kismesesi társadalom időképe a hagyományos, szóbeliségben élő világ gondolkodásmódját tükrözte, a hónapok, napok, pontos évszámok használata körükben még alig terjedt el.

A főnemesség időérzékében a többi társadalmi rétegtől markáns eltérés figyelhető meg a 18. században. A főúri életritmus francia mintára terjedő társadalmi szokások szabta, éjjeli, ritmusa miatt elszakad a természethez igazodó, más társadalmi rétegek által megtartott időbeosztástól. Előbbiek időbeosztásukat zsebóráikhoz, a többiek a nap járásához, gazdasági teendőikhez, étkezésükhöz igazították. Ugyanakkor az óra fogalma mértékegységként már a 18. századi parasztok tudatában is jelen volt, bár a percek nem használták. (Kiegészítésként itt kell utalni a ráolvasások szabta időtartamokról, azok funkciójáról szóló, a tanulmány megjelenése utáni, elsősorban néprajzi szakirodalomra.)

A közép- és kora újkori időszakra vonatkozó tanulmányok sorát érdemes lett volna kiegészíteni legalább egy-két olyan közleménnyel is, melyek az itt közölt 25-15 évesnél frissebbek, illetve, ha erre nem volt mód, a szerkesztői előszóban utalni rájuk. Meg kell említeni, hogy nem a 2015. évi szimpózium volt az első a témában: többek között a Hajnal István Kör Kőszegen 2003-ban megtartott ülésének eredményeképpen már született egy fontos összeállítás (Személyes idő – történelmi idő. Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely 2006.), továbbá talán érdemes lett volna reflektálni a kérdés legfontosabb nemzetközi és hazai szakirodalmát is összefoglaló kötetre (*Szabó Péter: Élet- és időszemlélet a kora újkori Magyarországon*. Bp. 2011.).

A 19–20. századi tematikájú írások sorát Fónagy Zoltán „*Minden helynek megvan a maga ideje. Ember és idő viszonya a 19. századi Magyarországon*” című, 2000-ben a Pölöskei Ferenc köszöntésére összeállított tanulmánykötetben megjelent munkája nyitja. Kiinduló koncepciója: az időérzékelés, -használat társadalmi jelenség; az európai civilizációban a 14. század végétől mutatható ki, a városiasodás, majd az iparosodás következtében. A modern társadalom „óraorientált” időfelfogásával szemben, mint ahogyan az a 19. század elején alkotott Edward Palmer Thompsonnak a munkások történetéről tett megállapításai nyomán kiderül, a hagyományos társadalmat a „feladatorientált” időfelfogás jellemezte: az élet ritmusát az elvégzendő feladatok logikája, sorrendje, időszükséglete határozta meg. A 19. században a paraszti társadalomban nem különült el szigorúan a munka- és a szabadidő, az ünnepek elosztása a munkaidőhöz igazodott. Az óraorientált időfelfogás terjedésével különvált a két idő, a szabadidős tevékenységek a polgári életforma kellekeivé váltak, a társadalmi élet megnyilvánulásaként. A folyamat a munkaadók és munkavállalók közti konfliktusig is eljutott. A természeti ciklushoz még nyomaiban ragaszkodó paraszti társadalomra a lustaság sztereotípiáját aggatták. A két világháború időszakában a paraszti kultúrában is kiveszett a természeti ciklusokhoz kapcsolódó gazdasági munkatevékenység; megjelent a magát és családját kizsákmányoló paraszt sztereotip figurája is. Fónagy Zoltán tanulmányának végét az időzónák bevezetésének, a vasút elterjedésének következtében bevezetett időhasználat történetének szentelte. Gransztói Péter a munka- és szabadidő viszonyrendszerének 19–20. századi alakulását választotta témájául (megjelent korábban *A megfoghatatlan idő* című kötetben Bp. 2000.). Elsősorban Gilles Pronovost kutatásaira utalva a munkaidő csökkentéséért vívott harc történetét tekinti át. A szabadidő, mint társadalmi fogalom térségünkben az 1890-es évektől ragadható meg; a pihenésre fordított idő szerepe nagyban felértékelődött. Az írás egyik konklúziója: „a társadalmi idők függetlenek a fizikai vagy pszichológiai időtől”, azonban tükrözik a társadalom működésének sajátosságait. Szabadidőként a kötelezettségeken kívül fennmaradó időtartamot definiálja és a szabadidőben végzett tevékenységeknek egész rendszerét állítja föl.

Frisnyák Zsuzsánka a *Műzsák* 1989. évi első számában megjelent tanulmánya a „vasúti idő” magyarországi történetét mutatja be. Az európai vasúthálózat kikényszerítette vasúti szolgálat összehangolását, ezért a menetrendek mind pontosabb betartása végett Magyarországon is bevezették a vasúti időt, majd 1888 őszétől a zónaidőt.

Tátrai Zsuzsanna néprajztudós a magyar paraszti élet ünnep- és jeles napjaihoz fűződő népszokásokat, hiedelmeket sorolja föl a naptári év meghatározta sorrendben. Írásának tanulsága, hogy az ünnepek funkciója nem a pihenés volt, hanem az a közösség anyagi jólétének biztosítását célzó rituális cselekedetsorként értelmezhető, illetve a periodikus, kollektív megemlékezés részét képezte.

A Szentpétery-kronológia szemelvényei a középkori és újkori időszámítási technikák világába kalauzolják el az olvasót, melyek kötetbe való válogatása tisztelgésként fogható föl Szentpétery Imre alapvetésének vonatkozásában.

Az újabb kutatások egyik területe az élőlények biológiai órájának a megismerése, amit Csorba György orvos-biológus jóvoltából tehet meg az olvasó. A biológiai óra fogalma a tudományba az 1950-es években vonult be, be- és átállítását a természetes fény végzi. Nem ismerjük még alaposan a működését, de tudható, hogy pontosan „jár”: az emberi szervezetben a ciklusidő 24 órát tesz ki. Az agyban található, de a testi sejtekben is működik, a tobozmirigy hormonja, a melatonin szabályozza. Nagymértékben befolyásolja hormonális működésünket, bizonyos betegségek kialakulása rendszerint meghatározott időpontjaival esnek egybe, így a gyógyszerek bevételét is érdemes hozzá igazítani. Működését az időzónák átlépése megzavarhatja.

Külön érdeme a kötetnek a kiváló minőségű képanyag, ami nemcsak kiegészítésként, illusztrációként, látványelemként funkcionál, hanem sok esetben önálló forrásértéke is van.

A *Századok könyvek* mostani, első darabja a szerkesztői szándéknak (szöveggyűjtemény összeállítása volt a cél) tartalmilag teljes mértékben, formailag még nem minden tekintetben felel meg, tekintettel egy kötet egységes szerkesztési elveire, követelményeire. Például Gyáni Gábor írása nem jegyzetelt, csak irodalomjegyzék kapcsolódik hozzá, Granasztói Péter írása a többitől eltérően lábjegyzeteket, de szövegközi, zárójelbe tett jegyzeteket, és az utóbbiakat is feloldó irodalomjegyzéket tartalmaz. Tátrai Zsuzsanna négy magyarázó lábjegyzete közül csak az utolsóban találunk egyetlen szakirodalmi hivatkozást: a téma teljességre való összefoglalását. Szentpétery Imre könyvének részleteihez az eredeti közlést megtartva utólag nem készültek jegyzetek vagy a témát illető, a kiadás óta eltelt sok-sok évtizedben készült újabb szakirodalmi jegyzék, és Csorba György tudományos népszerűsítő cikke szintén nem tartalmaz jegyzeteket, hivatkozott szakirodalmat. Ebből viszont kiderül, hogy a célzott olvasóközönség elsősorban a szélesebb publikum, semmint a szűkebb kutatói kör, és a kiadói cél a *Századok könyvek* sorozattal a jövőben alapvetően és elsősorban a színvonalas tudományos népszerűsítés lesz, ami melegen üdvözlendő, mert e tekintetben hiánypótló vállalkozás.

Kincses Katalin Mária